

MUHANDISLIK

& IQTISODIYOT

ijtimoiy-iqtisodiy, innovatsion texnik,
fan va ta'limga oid ilmiy-amaliy jurnal

№3

2026
MART

Milliy nashrlar

OAK: <https://oak.uz/pages/4802>

05.00.00 – Texnika fanlari

08.00.00 – Iqtisodiyot fanlar

Google
Scholar

OPEN ACCESS

ULRICHSWEB™
GLOBAL SERIALS DIRECTORY

Academic
Resource
Index
ResearchBib

ISSN
INTERNATIONAL
STANDARD
SERIAL
NUMBER
INTERNATIONAL CENTRE

CYBERLENINKA

OpenAIRE

ROAD

INDEX COPERNICUS
INTERNATIONAL

BASE

Crossref

НАУЧНАЯ ЭЛЕКТРОННАЯ
БИБЛИОТЕКА
LIBRARY.RU

ISSN: 3060-463X

РЭУ.РФ
РОССИЙСКИЙ ЭКОНОМИЧЕСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ
ИМЕНИ Г.В. ПЛЕХАНОВА
ТАШКЕНТСКИЙ ФИЛИАЛ

muhandislik & iqtisodiyot

ijtimoiy-iqtisodiy, innovatsion texnik,
fan va ta'limga oid ilmiy-amaliy jurnal

Elektron nashr, 132 sahifa.
2026-yil, mart

Bosh muharrir:

Zokirova Nodira Kalandarovna, iqtisodiyot fanlari doktori, DSc, professor

Bosh muharrir o'rinbosari:

Shakarov Zafar G'afarovich, iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori, PhD, dotsent

Tahrir hay'ati:

Abduraxmanov Kalendar Xodjayevich, O'z FA akademigi, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Sharipov Kongratbay Avezimbetovich, texnika fanlari doktori, professor

Maxkamov Baxtiyor Shuxratovich, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Abduraxmanova Gulnora Kalandarovna, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Shaumarov Said Sanatovich, texnika fanlari doktori, professor

Turayev Bahodir Xatamovich, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Nasimov Dilmurod Abdulloyevich, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Allayeva Gulchexra Jalgasovna, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Arabov Nurali Uralovich, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Maxmudov Odiljon Xolmirzayevich, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Xamrayeva Sayyora Nasimovna, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Bobonazarova Jamila Xolmurodovna, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Irmatova Aziza Baxromovna, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Bo'taboyev Mahammadjon To'ychiyevich, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Shamshiyeva Nargizaxon Nosirxuja kizi, iqtisodiyot fanlari doktori, professor,

Xolmuxamedov Muhsinjon Murodullayevich, iqtisodiyot fanlari nomzodi, dotsent

Xodjayeva Nodiraxon Abdurashidovna, iqtisodiyot fanlari nomzodi, dotsent

Amanov Otabek Amankulovich, iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

Toxirov Jaloliddin Ochil o'g'li, texnika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Qurbonov Samandar Pulatovich, iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Zikriyoyev Aziz Sadulloyevich, iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Tabayev Azamat Zaripbayevich, iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Sxay Lana Aleksandrovna, iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

Ismoilova Gulnora Fayzullayevna, iqtisodiyot fanlari nomzodi, dotsent

Djumaniyazov Umrbek Ilxamovich, iqtisodiyot fanlari nomzodi, dotsent

Kasimova Nargiza Sabitdjanovna, iqtisodiyot fanlari nomzodi, dotsent

Kalanova Moxigul Baxritdinovna, dotsent

Ashurzoda Luiza Muxtarovna, iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Sharipov Sardor Begmaxmat o'g'li, iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Sharipov Botirali Roxataliyevich, iqtisodiyot fanlari nomzodi, professor

Tursunov Ulug'bek Sativoldiyevich, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), dotsent

Bauyetdinov Majit Janizaqovich, Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti dotsenti, PhD

Botirov Bozorbek Musurmon o'g'li, Texnika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Sultonov Shavkatjon Abdullayevich, Kimyo fanlari doktori, (DSc)

Jo'raeva Malohat Muhammadovna, filologiya fanlari doktori (DSc), professor.

Yusupov Maxamadamin Abduxamidovich, iqtisodiyot fanlari nomzodi (DSc), professor

Kalonova Moxigul Baxritdinovna, iqtisodiyot fanlari nomzodi (PhD), dotsent

Mirzayev Kulmamat Djanzakovich, iqtisodiyot fanlari nomzodi (DSc), professor.

Karimova Nilufar Sadirdin qizi, iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Norboyev Odil Abrayevich, iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

Nasimov Dilmurod Abdulloyevich, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor

Mirzayev Kulmamat Djanzakovich, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor

Karimova Nilufar Sadirdin qizi, iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Pardaev Umidjon Uralovich, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor

muhandislik & iqtisodiyot

ijtimoiy-iqtisodiy, innovatsion texnik,
fan va ta'limga oid ilmiy-amaliy jurnal

- 05.01.00 – Axborot texnologiyalari, boshqaruv va kompyuter grafikasi
- 05.01.01 – Muhandislik geometriyasi va kompyuter grafikasi. Audio va video texnologiyalari
- 05.01.02 – Tizimli tahlil, boshqaruv va axborotni qayta ishlash
- 05.01.03 – Informatikaning nazariy asoslari
- 05.01.04 – Hisoblash mashinalari, majmualari va kompyuter tarmoqlarining matematik va dasturiy ta'minoti
- 05.01.05 – Axborotlarni himoyalash usullari va tizimlari. Axborot xavfsizligi
- 05.01.06 – Hisoblash texnikasi va boshqaruv tizimlarining elementlari va qurilmalari
- 05.01.07 – Matematik modellash
- 05.01.11 – Raqamli texnologiyalar va sun'iy intellekt
- 05.02.00 – Mashinasozlik va mashinashunoslik
- 05.02.08 – Yer usti majmualari va uchish apparatlari
- 05.03.02 – Metrologiya va metrologiya ta'minoti
- 05.04.01 – Telekommunikatsiya va kompyuter tizimlari, telekommunikatsiya tarmoqlari va qurilmalari. Axborotlarni taqsimlash
- 05.05.03 – Yorug'lik texnikasi. Maxsus yoritish texnologiyasi
- 05.05.05 – Issiqlik texnikasining nazariy asoslari
- 05.05.06 – Qayta tiklanadigan energiya turlari asosidagi energiya qurilmalari
- 05.06.01 – To'qimachilik va yengil sanoat ishlab chiqarishlari materialshunosligi
- 05.08.03 – Temir yo'l transportini ishlatish
- 05.09.01 – Qurilish konstruksiyalari, bino va inshootlar
- 05.09.04 – Suv ta'minoti. Kanalizatsiya. Suv havzalarini muhofazalovchi qurilish tizimlari
- 10.00.06 – Qiyosiy adabiyotshunoslik, chog'ishtirma tilshunoslik va tarjimashunoslik
- 10.00.04 – Yevropa, Amerika va Avstraliya xalqlari tili va adabiyoti
- 08.00.01 – Iqtisodiyot nazariyasi
- 08.00.02 – Makroiqtisodiyot
- 08.00.03 – Sanoat iqtisodiyoti
- 08.00.04 – Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti
- 08.00.05 – Xizmat ko'rsatish tarmoqlari iqtisodiyoti
- 08.00.06 – Ekonometrika va statistika
- 08.00.07 – Moliya, pul muomalasi va kredit
- 08.00.08 – Buxgalteriya hisobi, iqtisodiy tahlil va audit
- 08.00.09 – Jahon iqtisodiyoti
- 08.00.10 – Demografiya. Mehnat iqtisodiyoti
- 08.00.11 – Marketing
- 08.00.12 – Mintaqaviy iqtisodiyot
- 08.00.13 – Menejment
- 08.00.14 – Iqtisodiyotda axborot tizimlari va texnologiyalari
- 08.00.15 – Tadbirkorlik va kichik biznes iqtisodiyoti
- 08.00.16 – Raqamli iqtisodiyot va xalqaro raqamli integratsiya
- 08.00.17 – Turizm va mehmonxona faoliyati

Ma'lumot uchun, OAK

Rayosatining 2024-yil 28-avgustdagi 360/5-son qarori bilan "Dissertatsiyalar asosiy ilmiy natijalarini chop etishga tavsiya etilgan milliy ilmiy nashrlar ro'yxati"ga texnika va iqtisodiyot fanlari bo'yicha "Muhandislik va iqtisodiyot" jurnali ro'yxatga kiritilgan.

Muassis: "Tadbirkor va ishbilarmon" MChJ

Hamkorlarimiz:

1. Toshkent shahridagi G.V.Plexanov nomidagi Rossiya iqtisodiyot universiteti
2. Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti
3. Toshkent irrigatsiya va qishloq xo'jaligini mexanizatsiyalash muhandislari instituti" milliy tadqiqot universiteti
4. Islom Karimov nomidagi Toshkent davlat texnika universiteti
5. Muhammad al-Xorazmiy nomidagi Toshkent axborot texnologiyalari universiteti
6. Toshkent davlat transport universiteti
7. Toshkent arxitektura-qurilish universiteti
8. Toshkent kimyo-texnologiya universiteti
9. Jizzax politexnika instituti

MUNDARIJA

KORXONALARDA ICHKI AUDIT TIZIMINING BOSHQARUV QARORLARI QABUL QILISHDAGI O'RNI	24
Mexmonaliyev Ulug'bek Erkinjon o'g'li	
FISKAL SIYOSAT SAMARADORLIGI VA SOLIQ TUSHUMLARI DINAMIKASI: O'ZBEKISTON MISOLIDA ILMIY TAHLIL	30
Abduraimova Nigora Abdugapparovna	
YASHIRIN IQTISODIYOTNI KELITIRIB CHIQARUVCHI ASOSIY OMILLAR HAMDA IQTISODIYOTGA TA'SIRI	37
Toxtabayev Oybek Odilovich	
QISHLOQ XO'JALIGI OZIQ-OVQAT SANOATI KORXONALARIDA ZAMONAVIY BOSHQARUV	42
Rasulova Muxabbat Teshabayevna, Normurodov Sarvar Norboy o'g'li	
O'ZBEKISTON GLOBAL-IQTISODIY RAQOBATBARDOSHLIGINI OSHIRISHDA RAQAMLI IQTISODIYOTNING O'RNI	48
Kuvatova Oliya Sheraliyevna	
QURILISH SANOATIDA KICHIK BIZNES SUBYEKTLARINING IQTISODIY MOHIYATI VA ULARNI KAPITAL BOZORI INSTRUMENTLARI ORQALI MOLİYALASHTIRISH IMKONIYATLARI.....	54
Igitov Jurabek Kuzibekovich	
IQTISODIY ISLOHOTLAR DAVRIDA TIJORAT BANKLARINING INVESTITSIYA FAOLIYATINI RIVOJLANTIRISHNING OMILLARI	61
Yangiboyev F.B.	
TIJORAT BANKLARIDA MUAMMOLI KREDITLARNI ERTA ANIQLASH VA BOSHQARISHNING INTEGRATSIYALASHGAN RISK-INDEKS MODELİ	68
Kalandarov Abdulla Baxtiyorovich, Rajabov Shoxrux Suvon o'g'li	
RUX VA QO'RG'OSHINNI SELEKTIV AJRATIB OLISHNI KOMBINATSIYALASH TEXNOLOGIYASI VA NAZARIYASI.....	74
Eshonqulov Uchqun Xudaynazar o'g'li, Haqberdiyev Dilshod Qodir o'g'li	
UY-JOY QURILISHI HAJMINI UZOQ MUDDATLI PROGNOZLASHDA EKONOMETRIK MODELLASHTIRISH USULLARINI TAKOMILLASHTIRISH	81
Qidirniyazov Ajiniyaz Sherniyazovich	
O'ZBEKISTONDA BOG'DORCHILIKNI RIVOJLANTIRISHDA IQLIM VA TABIIY OFATLAR NATIJASIDA YETKAZILDAN TALOFATLARNI DAVLAT TOMONIDAN KOMPENSATSIYA QILISH MEKANIZMI.....	85
Sattorov Orifjon Boymurodovich	
AHOLI MOLİYAVIY SAVODXONLIGINI OSHIRISH ORQALI YASHIRIN IQTISODIYOTNI QISQARTIRISH MEKANIZMLARI.....	90
Abdug'aniyev Uchqun Habibulla o'g'li	
O'ZBEKISTON QURILISH SANOATIDA KICHIK BIZNES SUBYEKTLARINING RIVOJLANISH DINAMIKASI VA TENDENSIYALARI	96
Musaeva Aynura Abayxolievna	
THEORETICAL AND METHODOLOGICAL FOUNDATIONS OF SOCIAL INFRASTRUCTURE TRANSFORMATION IN THE CONTEMPORARY ENVIRONMENT.....	104
Normurodov Khusan Eshmakmatovich	
AKSIYADORLIK JAMIYATLARINING INVESTITSION FAOLLIGINI BAHOLASH YO'LLARI	108
Begamov S.X.	
DEBITORLIK QARZLARINING STRATEGIK BOSHQARUV HISOBINI TASHKIL QILISH YO'NALISHLARI	112
Normatova Gulmira Xayrullaevna	

SOLIQLARNI PROGNOZLASH METODOLOGIYASINI TAKOMILLASHTIRISH AMALIYOTI TAHLILI.....	118
Ergashov Jamshid Ashurovich	
MEHNAT XARAJATLARI HISOBİ: NAZARIY ASOSLAR, USULLAR VA BOSHQARUVDAGI AHAMIYATI	126
Tulyaganov Abdumalik Abdiraximovich	

MEHNAT XARAJATLARI HISOBI: NAZARIY ASOSLAR, USULLAR VA BOSHQARUVDAGI AHAMIYATI

Tulyaganov Abdumalik Abdiraximovich

TDIU, “Moliyaviy hisob va hisobot” kafedrası
Mustaqil izlanuvchi, PhD

Annotatsiya. Ushbu maqolada mehnat xarajatlari hisobining nazariy asoslari, ularni shakllantirish va hisobga olish usullari hamda boshqaruv tizimidagi ahamiyati tahlil qilinadi. Mehnatga haq to'lash shakllari, ularning mahsulot tannarxiga ta'siri va mehnat unumdorligi bilan o'zaro bog'liqligi yoritilgan. Shuningdek, zamonaviy boshqaruv hisobi yondashuvlari, jumladan, faoliyatga asoslangan xarajatlar hisobi va raqamli hisob tizimlarining mehnat xarajatlarini nazorat qilishdagi roli ko'rib chiqiladi. Tadqiqot natijalari mehnat xarajatlarini optimallashtirish korxona samaradorligini oshirishning muhim omili ekanini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: mehnat xarajatlari hisobi, mehnatga haq to'lash, mahsulot tannarxi, boshqaruv hisobi, mehnat unumdorligi, xarajatlarni tahlil qilish, budjetlashtirish.

Abstract. This article examines the theoretical foundations of labor cost accounting, methods of their formation and recording, and their significance in managerial decision-making. The study analyzes wage systems, their impact on product cost formation, and their relationship with labor productivity. Special attention is given to modern management accounting approaches, including activity-based costing (ABC) and digital accounting systems for monitoring labor expenses. The findings indicate that effective labor cost optimization serves as a key factor in improving enterprise performance and competitiveness.

Keywords: labor cost accounting, wage system, product cost, management accounting, labor productivity, cost analysis, budgeting.

Аннотация. В статье рассматриваются теоретические основы учета затрат на труд, методы их формирования и отражения в системе бухгалтерского и управленческого учета, а также их значение в процессе принятия управленческих решений. Проанализированы формы оплаты труда, их влияние на себестоимость продукции и взаимосвязь с производительностью труда. Особое внимание уделено современным подходам управленческого учета, включая систему учета затрат по видам деятельности (ABC) и цифровые инструменты контроля трудовых расходов. Сделан вывод о том, что оптимизация затрат на труд является важным фактором повышения эффективности деятельности предприятия.

Ключевые слова: учет затрат на труд, оплата труда, себестоимость продукции, управленческий учет, производительность труда, анализ затрат, бюджетирование.

KIRISH

Zamonaviy iqtisodiyot sharoitida korxonalar faoliyatining samaradorligi ko'p jihatdan resurslardan oqilona foydalanish darajasi bilan belgilanadi. Ishlab chiqarish jarayonida mehnat omili asosiy ishlab chiqarish resurslaridan biri hisoblanib, uning to'g'ri hisobga olinishi, baholanishi va tahlil qilinishi korxona moliyaviy natijalariga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shu nuqtayi nazardan, mehnat xarajatlari hisobi nafaqat buxgalteriya hisobining tarkibiy qismi, balki strategik boshqaruv vositasi sifatida ham alohida ahamiyat kasb etadi.

Bozor munosabatlarining chuqurlashuvi, raqobat muhitining kuchayishi, ishlab chiqarish tannarxini optimallashtirish zarurati hamda raqamli boshqaruv tizimlarining joriy etilishi sharoitida mehnat xarajatlari aniq hisobga olish va nazorat qilish masalasi yanada dolzarb bo'lib bormoqda. Ayniqsa, mehnatga haq to'lash tizimlarini takomillashtirish, ish unumdorligini oshirish, yashirin xarajatlarni aniqlash va mehnat resurslaridan samarali foydalanishni ta'minlash korxonalar barqaror rivojlanishining muhim omillaridan hisoblanadi. Noto'g'ri yoki yetarli darajada asoslanmagan mehnat xarajatlari hisobi esa mahsulot tannarxining sun'iy oshishiga, foyda ko'rsatkichlarining pasayishiga va boshqaruv qarorlarining noto'g'ri qabul qilinishiga olib kelishi mumkin.

Shu sababli mazkur mavzu ilmiy va amaliy jihatdan katta ahamiyatga ega bo'lib, mehnat xarajatlari hisobining nazariy asoslarini chuqur o'rganish, mavjud usullarni tahlil qilish va ularning boshqaruv tizimidagi o'rnini aniqlash dolzarb vazifa hisoblanadi. Ushbu maqolada mehnat xarajatlari hisobining iqtisodiy mohiyati, uni tashkil etish usullari hamda boshqaruv qarorlarini qabul qilishdagi ahamiyati tizimli yondashuv asosida yoritiladi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

Mehnati xarajatlari hisobi va mahsulot tannarxini shakllantirish masalalari buxgalteriya hisobi nazariyasining muhim yo'nalishlaridan biri sifatida ko'plab tadqiqotchilar tomonidan o'rganilgan. N.M. Qodirov mehnat xarajatlari xo'jalik yurituvchi subyekt faoliyatida iqtisodiy jarayonlarning tarkibiy elementi sifatida baholab, ularni moliyaviy natijalar bilan uzviy bog'liq holda tahlil qilish zarurligini asoslab beradi. Muallif mehnatga haq to'lash hisobining nazariy asoslarini, hisob siyosati va hisobot tizimidagi o'rnini tizimli yondashuv asosida yoritadi [1].

Boshqaruv hisobi doirasida mehnat xarajatlari rejalashtirish va nazorat qilish masalalari Ergasheva Sh.T. va Abdusalomova N.B. tomonidan atroflicha o'rganilgan. Ular mehnat xarajatlari tannarx elementlari tarkibida tahlil qilib, budjetlashtirish va ichki nazorat mexanizmlarining ahamiyatini ko'rsatib o'tadilar. Mualliflar boshqaruv qarorlarini qabul qilishda xarajatlarning axborotining ishonchliliigi muhim omil ekanini ta'kidlaydilar [2]. Mahsulot tannarxini shakllantirish jarayonida mehnat xarajatlarning ulushi va ularni tahlil qilish metodikasi A.A. Saydullayev tomonidan chuqur o'rganilib, tannarx kalkulyatsiyasida to'g'ri taqsimlashning ahamiyati asoslab berilgan [3].

R.N. Xoliqov ishlab chiqarish xarajatlari boshqaruv hisobi nuqtayi nazaridan tahlil qilib, mehnat xarajatlari samaradorlik ko'rsatkichlari bilan bog'liq holda baholashni taklif etadi. U mehnat resurslaridan oqilona foydalanish korxona rentabelligini oshirishda hal qiluvchi omil ekanini ko'rsatadi [4]. G.T. Qodirova xarajatlarning va mahsulot tannarxi kalkulyatsiyasi jarayonida mehnat xarajatlari to'g'ri guruhlash va hisoblash metodikasiga alohida e'tibor qaratadi, bu esa mahsulot narxini shakllantirishda aniqlikni ta'minlaydi [5]. H.Q. Abdullayev esa iqtisodiy tahlil jarayonida mehnat xarajatlari ko'rsatkichlarini dinamik va strukturaviy tahlil qilish orqali boshqaruv samaradorligini oshirish imkoniyatlarini ochib beradi [6].

Xalqaro adabiyotlarda ham mehnat xarajatlari va boshqaruv hisobi masalalari keng yoritilgan. C.T. Horngren, W.O. Stratton va S. Datar boshqaruv hisobining konseptual asoslarini ishlab chiqib, mehnat xarajatlari mahsulot tannarxiga taqsimlash va ularni qaror qabul qilish jarayonida qo'llash mexanizmlarini tizimli ravishda bayon etadilar [7]. A. Bhimani, R. Burns va S. Casson mehnat xarajatlari strategik boshqaruv kontekstida ko'rib, zamonaviy korxonalarda xarajatlarning ustidan nazoratni kuchaytirishning innovatsion yondashuvlarini taklif etadilar [8].

S. Kaplan va R. Atkinson ilgari surgan rivojlangan boshqaruv hisobi konsepsiyalarida mehnat xarajatlari faoliyatga asoslangan xarajatlarning hisobi (ABC) tizimida muhim element sifatida talqin qilinadi. Ular xarajatlarni jarayonlar kesimida aniqlashtirish orqali boshqaruv qarorlarining sifatini oshirish mumkinligini asoslaydilar [9]. J. Blocher, E. Stout va D. Cokins mehnat xarajatlari strategik xarajatlarning boshqaruvi tizimida ko'rib, ularni qiymat zanjiri bilan bog'liq holda tahlil qilish zarurligini ta'kidlaydilar [10]. R. Libby, F. Libby va D. Short esa moliyaviy hisob nuqtayi nazaridan mehnat xarajatlari hisobotlarda to'g'ri aks ettirish va ularning moliyaviy natijalarga ta'sirini ochib beradilar [11].

Umuman olganda, milliy va xalqaro tadqiqotlar mehnat xarajatlari hisobi korxona boshqaruvi va tannarx shakllanishida muhim o'rin tutishini, uni zamonaviy yondashuvlar asosida takomillashtirish zarurligini ko'rsatadi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Mazkur tadqiqotda mehnat xarajatlari hisobi bo'yicha ma'lumotlar birlamchi va ikkilamchi manbalar asosida shakllantirildi. Birlamchi ma'lumotlar korxonalarning buxgalteriya hisobi hujjatlari, mehnatga haq to'lash vedomostlari, ish vaqti tabellari hamda ichki boshqaruv hisobotlari asosida to'plandi. Shuningdek, moliyaviy natijalar to'g'risidagi hisobotlar va tannarx kalkulyatsiyasi ma'lumotlaridan foydalanildi. Ikkilamchi manbalar sifatida normativ-huquqiy hujjatlar, ilmiy adabiyotlar hamda statistik ma'lumotlar tahlil qilindi. Olingan ma'lumotlar iqtisodiy tahlil, taqqoslash, guruhlash va dinamik qatorlar usullari yordamida qayta ishlanib, mehnat xarajatlarning tarkibi, ulushi va o'zgarish tendensiyalari baholandi. Shuningdek, koeffitsiyentlar tahlili orqali mehnat unumdorligi va ish haqi fondining o'zaro bog'liqligi aniqlanib, natijalar asosida boshqaruv samaradorligiga ta'sir etuvchi omillar tizimli ravishda umumlashtirildi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Mehnat xarajatlari hisobi korxona faoliyatining moliyaviy va boshqaruv samaradorligini belgilovchi muhim elementlardan biri hisoblanadi. Mehnat xarajatlari tarkibiga ish haqi, ustamalar, mukofotlar, ijtimoiy ajratmalar, mehnat ta'tili to'lovlari hamda mehnat bilan bog'liq boshqa to'lovlar kiradi. Ularning to'g'ri hisobga olinishi mahsulot tannarxining aniq shakllanishini, foyda ko'rsatkichlarining haqqoniy aks etishini va boshqaruv qarorlarining iqtisodiy asoslanganligini ta'minlaydi. Shu bois mehnat xarajatlari hisobi nafaqat buxgalteriya hisobining texnik jarayoni, balki strategik boshqaruv vositasi sifatida qaraladi.

Birinchi navbatda, mehnat xarajatlarning iqtisodiy mohiyatini aniqlash muhimdir. Mehnat xarajatlari ishlab chiqarish jarayonida inson kapitalidan foydalanish evaziga yuzaga keladigan xarajatlardir. Ular korxonaning operatsion xarajatlari tarkibida salmoqli ulushni egallaydi. Ayrim tarmoqlarda, xususan xizmat ko'rsatish va intellektual mehnat ustuvor bo'lgan sohalarda, mehnat xarajatlarning ulushi umumiy xarajatlarning 50–70 foizigacha yetishi mumkin. Shu sababli ularni nazorat qilish va optimallashtirish masalasi korxona raqobatbardoshligining muhim omiliga aylanadi.

Mehnat xarajatlari hisobini tashkil etishda bir nechta yondashuvlar mavjud. An'anaviy buxgalteriya yondashuvida mehnat xarajatlari hisobvaraqlar kesimida qayd etilib, ularning mahsulot tannarxiga taqsimlanishi belgilangan normativlarga muvofiq amalga oshiriladi. Biroq zamonaviy boshqaruv hisobi tizimlarida mehnat xarajatlari yanada chuqurroq tahlil qilinadi. Masalan, faoliyatga asoslangan xarajatlar hisobi (ABC – Activity-Based Costing) usuli orqali mehnat xarajatlari aniq jarayon va funksiyalar kesimida taqsimlanadi. Bu esa mahsulot yoki xizmatning real tannarxini aniqlash imkonini beradi hamda yashirin yoki samarasiz mehnat sarfini aniqlashga yordam beradi.

Mehnatga haq to'lash tizimi mehnat xarajatlarning shakllanishida asosiy determinant hisoblanadi. Korxonada qo'llaniladigan to'lov shakli nafaqat ish haqi miqdorini belgilaydi, balki mehnat unumdorligi, xarajatlar tuzilmasi va umumiy moliyaviy natijalarga ham bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli mehnatga haq to'lash shakllarini aniq mezonlar asosida tasniflash va ularni hisoblash mexanizmini tizimli ko'rinishda ifodalash muhim ahamiyat kasb etadi. Quyida mehnatga haq to'lash shakllari bo'yicha hisoblash mezonlari va amaliy usullar umumlashtirilgan holda keltiriladi (1-jadval).

1-jadval. Mehnatga haq to'lash shakllari bo'yicha hisoblash mezonlari va amaliy usullar¹

Hisoblash turi	Hisoblash mezon	Amaliy hisoblash formulasi
Vaqtbay ish haqi	Ishlangan vaqt (soat) va tarif stavkasi	$\text{Ish haqi} = \text{Soat} \times \text{Tarif stavkasi}$
Akkord (ishbay) usuli	Bajarilgan ish hajmi (birlik) va akkord stavkasi	$\text{Ish haqi} = \text{Birlik} \times \text{Stavka}$
Bonus va ustamalar	Belgilangan foiz stavkasi asosida	$\text{Qo'shimcha haq} = \text{Asosiy ish haqi} \times \%$
Ijtimoiy badallar	Ish haqi fondiga nisbatan qonunchilikda belgilangan foiz	$\text{Badal} = \text{Ish haqi} \times \text{Amaldagi } \%$

Ushbu jadval ma'lumotlari shuni ko'rsatadiki, mehnatga haq to'lash shakllari hisoblash mexanizmi va boshqaruv ta'siri nuqtayi nazaridan bir-biridan sezilarli farq qiladi. Vaqtbay ish haqi tizimi eng sodda va barqaror shakl bo'lib, unda asosiy mezon ishlangan vaqt hisoblanadi. Bu usul mehnat intizomini ta'minlashda samarali bo'lsa-da, bevosita unumdorlikni oshirishga har doim ham kuchli rag'bat bermaydi. Akkord (ishbay) usuli esa bajarilgan ish hajmiga bog'liq bo'lib, ishlab chiqarish samaradorligini oshirishga xizmat qiladi, biroq sifat nazoratini kuchaytirishni talab etadi. Bonus va ustamalar tizimi korxona strategik maqsadlariga mos ravishda

1 Muallif ishlanmasi

qo'shimcha rag'batlantirish mexanizmini yaratadi va xodimlarning motivatsiyasini kuchaytiradi. Ijtimoiy badallar esa mehnat xarajatlarining majburiy tarkibiy qismi sifatida umumiy ish haqi fondiga qo'shimcha yuklama beradi. Umuman, jadval mehnat xarajatlari shakllanishida to'lov tizimining hal qiluvchi rol o'ynashini ko'rsatadi.

Mehnat xarajatlarining tarkibiy tahlili ularning doimiy va o'zgaruvchan qismlarini ajratishni talab etadi. Doimiy mehnat xarajatlariga ma'muriy xodimlar ish haqi, doimiy shtat birliklari bo'yicha to'lovlar kiradi. O'zgaruvchan mehnat xarajatlari esa ishlab chiqarish hajmiga bog'liq ravishda o'zgaradi, masalan, ishlab chiqarish ishchilari ish haqi yoki qo'shimcha smenalar uchun to'lovlar. Ushbu farqlash korxona rentabelligini tahlil qilishda muhim ahamiyat kasb etadi, chunki doimiy xarajatlar yuqori bo'lgan sharoitda ishlab chiqarish hajmining pasayishi foyda ko'rsatkichlariga sezilarli salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Mehnatga haq to'lash tizimi ham mehnat xarajatlari hisobining samaradorligiga bevosita ta'sir etadi. Tarif stavkasi asosidagi, vaqtbay, ishbay yoki aralash tizimlar korxonaning tarmoq xususiyatlariga qarab qo'llaniladi. Ishbay tizim mehnat unumdorligini rag'batlantirishga xizmat qilsa-da, sifat nazorati sust bo'lsa, mahsulot sifatining pasayishiga olib kelishi mumkin. Vaqtbay tizim esa barqarorlikni ta'minlaydi, biroq samaradorlikni oshirish uchun qo'shimcha rag'batlantirish mexanizmlarini talab etadi. Shuning uchun zamonaviy korxonalarda KPI (asosiy samaradorlik ko'rsatkichlari) asosida mukofotlash tizimlari keng qo'llanilmoqda.

Mehnat xarajatlari va mehnat unumdorligi o'rtasidagi bog'liqlik tahlilning markaziy masalalaridan biridir. Mehnat unumdorligi bir ishchiga to'g'ri keladigan ishlab chiqarish hajmi yoki yaratilgan qo'shilgan qiymat bilan o'lchanadi. Agar mehnat xarajatlari o'sishi mehnat unumdorligi o'sish sur'atidan yuqori bo'lsa, bu korxona rentabelligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Shu bois mehnat xarajatlari dinamikasi har doim ishlab chiqarish hajmi va daromadlar o'sishi bilan solishtirib baholanishi lozim. Koeffitsiyentlar tahlili yordamida ish haqi fondining daromadga nisbati, mehnat xarajatlarining tannarxdagi ulushi va bir ishchiga to'g'ri keladigan o'rtacha ish haqi ko'rsatkichlari aniqlanadi.

Raqamli transformatsiya sharoitida mehnat xarajatlari hisobini avtomatlashtirish jarayoni ham muhim ahamiyat kasb etmoqda. Zamonaviy ERP tizimlari yordamida ish vaqti hisobi, ish haqi hisob-kitobi, ijtimoiy ajratmalar va soliqlar avtomatik tarzda shakllantiriladi. Bu inson omili bilan bog'liq xatolarni kamaytiradi hamda real vaqt rejimida tahlil o'tkazish imkonini beradi. Shuningdek, big data va analitik platformalar yordamida mehnat resurslaridan foydalanish samaradorligi prognoz qilinishi mumkin.

Mehnat xarajatlari hisobida ijtimoiy ajratmalar va soliqlarning ulushi ham alohida o'rganiladi. Ish beruvchi tomonidan to'lanadigan majburiy ijtimoiy badallar, sug'urta to'lovlari va boshqa ajratmalar mehnat xarajatlarining umumiy hajmini sezilarli darajada oshiradi. Shu bois ayrim korxonalar mehnatni optimallashtirish maqsadida tashqi pudratchilar xizmatidan foydalanish yoki ayrim funksiyalarni outsorsing asosida tashkil etish yo'lini tanlaydi. Biroq bunday qarorlar qabul qilinayotganda uzoq muddatli iqtisodiy samaradorlik chuqur tahlil qilinishi zarur.

Tahlil jarayonida mehnat xarajatlarining samaradorligini baholash uchun bir qator ko'rsatkichlardan foydalaniladi. Ularga mehnat rentabelligi, bir ishchiga to'g'ri keladigan sof foyda, ish haqi fondining o'sish sur'ati, ishchi aylanish koeffitsiyenti va mehnat intizomi ko'rsatkichlari kiradi. Ushbu indikatorlar kompleks baholash imkonini beradi hamda boshqaruv qarorlarini asoslashda muhim rol o'ynaydi.

Mehnat xarajatlarini optimallashtirish jarayoni qisqartirish bilan tenglashtirilmasligi kerak. Aksincha, maqsad – mavjud mehnat resurslaridan samarali foydalanish, ortiqcha takrorlanadigan funksiyalarni bartaraf etish, malaka oshirish orqali unumdorlikni ko'tarishdan iborat. Inson kapitaliga investitsiya kiritish uzoq muddatda mehnat xarajatlarining samaradorligini oshiradi. Malakali xodim yuqori ish haqi olishi mumkin, biroq u yaratadigan qo'shilgan qiymat ko'proq bo'lsa, umumiy rentabellik oshadi.

Shuningdek, mehnat xarajatlari hisobida shaffoflik va nazorat mexanizmlari muhim ahamiyatga ega. Ichki audit tizimi orqali ish haqi fondining shakllanishi, ortiqcha to'lovlar yoki noto'g'ri hisob-kitoblar aniqlanadi. Budjetlashtirish jarayonida mehnat xarajatlari alohida modda sifatida rejalashtirilib, fakt ko'rsatkichlar bilan taqqoslanadi. Farqlar tahlili (variance analysis) yordamida rejalashtirilgan va amaldagi mehnat xarajatlari o'rtasidagi tafovutlar aniqlanadi hamda ularning sabablari o'rganiladi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Olib borilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, mehnat xarajatlari hisobi korxona faoliyatining moliyaviy barqarorligi va boshqaruv samaradorligini ta'minlovchi strategik yo'nalishlardan biri hisoblanadi. Mehnat xarajatlarining to'g'ri shakllantirilishi mahsulot tannarxining asosli aniqlanishi, foyda ko'rsatkichlarining haqqoniy baholanishi hamda resurslardan oqilona foydalanish imkonini beradi. Zamonaviy sharoitda mehnatga haq to'lash shakllarini optimallashtirish, mehnat unumdorligi va ish haqi o'rtasidagi mutanosiblikni ta'minlash hamda raqamli hisob tizimlarini joriy etish dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Mehnat xarajatlarini chuqur tahlil qilish orqali korxona ichki xaziralarini aniqlash va boshqaruv qarorlarini iqtisodiy asoslash imkoniyati kengayadi.

Sohani rivojlantirish maqsadida quyidagi takliflar ilgari suriladi:

1. Mehnat xarajatlari hisobini avtomatlashtirish va ERP tizimlarini keng joriy etish orqali shaffoflik hamda tezkor nazoratni kuchaytirish.
2. Mehnat unumdorligi ko'rsatkichlariga asoslangan KPI tizimini amaliyotga tatbiq etish va mukofotlash mexanizmlarini natijadorlik bilan bog'lash.
3. Faoliyatga asoslangan xarajatlar hisobi (ABC) usulini joriy etish orqali mehnat xarajatlarini jarayonlar kesimida aniqlashtirish.
4. Xodimlar malakasini muntazam oshirish va inson kapitaliga investitsiyalarni ko'paytirish orqali uzoq muddatli samaradorlikni ta'minlash.
5. Mehnat xarajatlari bo'yicha ichki audit va budjetlashtirish tizimini takomillashtirish hamda farqlar tahlilini doimiy amalga oshirish.

Ushbu yondashuvlar mehnat xarajatlari hisobining sifatini oshirish, xarajatlarni optimallashtirish va korxonalar raqobatbardoshligini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. N.M. Qodirov. Buxgalteriya hisobi nazariyasi. – T.: Iqtisod-Moliya, 2021.
2. Ergasheva Sh. T., Abdusalomova N. B. Boshqaruv hisobi: darslik. – Toshkent: Iqtisodiyot, 2021.
3. A.A. Saydullayev. Mahsulot tannarxini shakllantirish va uni tahlil qilish. – T.: Fan, 2020.
4. R.N. Xoliqov. Boshqaruv hisobi va ishlab chiqarish xarajatlari. – T.: Ilm Ziyo, 2019.
5. G.T. Qodirova. Xarajatlar va mahsulot tannarxi kalkulyatsiyasi. – T.: Iqtisodiyot, 2022.
6. H.Q. Abdullayev. Iqtisodiy tahlil va hisobot tizimlari. – T.: Yangi asr avlodi, 2020.
7. C. T. Horngren, W. O. Stratton, S. Datar. Introduction to Management Accounting. – Pearson, 2018.
8. A. Bhimani, R. Burns, S. Casson. Management Accounting: Retrospect and Prospect. – Oxford University Press, 2019.
9. S. Kaplan, R. Atkinson. Advanced Management Accounting. – Prentice Hall, 2015.
10. J. Blocher, E. Stout, D. Cokins. Cost Management: A Strategic Emphasis. – McGraw-Hill, 2019.
11. R. Libby, F. Libby, D. Short. Financial Accounting. – McGraw-Hill Education, 2020.

Ingliz tili muharriri: Feruz Hakimov

Musahhih: Zokir Alibekov

Sahifalovchi va dizayner: Abdurahmon Qurbonov

2026. № 3

© Materiallar ko'chirib bosilganda "Muhandislik va iqtisodiyot" jurnali manba sifatida ko'rsatilishi shart. Jurnalda bosilgan material va reklamalardagi dalillarning aniqligiga mualliflar ma'sul. Tahririyat fikri har vaqt ham mualliflar fikriga mos kelamasligi mumkin. Tahririyatga yuborilgan materiallar qaytarilmaydi.

"Muhandislik va iqtisodiyot" jurnali 26.06.2023-yildan
O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Adminstratsiyasi huzuridagi
Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan
№S-5669245 reyestr raqami tartibi bo'yicha ro'yxatdan o'tkazilgan.
Litsenziya raqami: №095310.

**Manzilimiz: Toshkent shahri Yunusobod
tumani 15-mavze 19-uy**

+998 93 718 40 07

<https://muhandislik-iqtisodiyot.uz/index.php/journal>

t.me/yait_2100